NOTE LEXICAL-ETIMOLOGICE

IULIA MĂRGĂRIT

BUDÉLIŞTE

Cu sensul „căldură mare, zăpuşeală”, *budelişte*, notat din mai multe localități, Coverca, Crucea, Geamăna, Panaci, Poiana Stampei din fostul raion Vatra Dornei, figurează în *Glosar reg.* Dicționarele nu au înregistrat cuvântul, motiv pentru care facem cuvenita propunere, indicând chiar poziționarea acestuia: s.v. *dubelişte*. Supoziția relației *budelişte* s.f., var. s.v. *dubelişte* fig. „căldură…” se verifică prin suprimarea metatezei a cărei reordonare duce la primitivul astfel modificat: *budelişte* > *dubelişte*. Ca argument în favoarea acestei ipoteze de lucru ar fi coprezența *budelişte / dubelişte*, cu aceeaşi semnificație, în paginile aceleiaşi surse, *Glosar reg.*, provenind din aceeaşi localitate, Coverca, fostul raion Vatra Dornei dar şi a sinonimului *budeală*, marcat de acelaşi accident fonetic plecând de la *dubeală*.

În privința originii celor două lexeme reconstituite, *dubeală, dubelişte*, DLR procedează inconsecvent: pentru primul dintre ele menționează analiza *dubi* + suf. *-eală*, pentru cel de al doilea, *dubelişte*, cf. ucr. *dobi*. Inconsecvența ridică un firesc semn de întrebare, dată fiind înrudirea evidentă a celor două derivate. În plus, considerăm că DLR ar fi trebuit să identifice metateza în cazurile semnalate, fiind vorba de o sursă din *Bibliografia* aferentă dicționarului-tezaur, şi, în consecință, să poziționeze, ca variante, *budeală* s.v. *dubeală, budelişte* s.v. *dubelişte*.

BURÁT

Termenul se întâlneşte într-o relatare din TDM I, p. 432, pct. 782, localitatea Dracea, Teleorman şi denumeşte „moara de foc”: *Da nu era* ***burát*** *ca acuma să mâncăm jâblă. Sta pâinea o săptămână de zile şi nu se usca*.

În *Gl. Olt.*, pct. 965, cu acelaşi sens figurează substantivul *aburát*: *Făina la* ***aburát*** *o facem, aşa să zice la noi. Ne ducem la Gârla Mare, la Balta Verde, unde vrem s-o facem* (Gruia, Vânju Mare, Oltenia).

DA înregistrează *aburat, -ă*, participiul verbului *abura* „acoperit cu aburi”, fără nici un fel de restricție. În CADE figurează ca provincialism, doar SDLR menționează „vechi”.

FD, XXXIX, Bucureşti, 2020, p. 189–200

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

După toate aparenţele, termenul neînregistrat în dicţionare, cu circulaţie redusă, în perioada actuală, constituie varianta aferezată a formei originare *aburat*. Este posibil ca mai ales construcţiile cu prepoziţia *a*, atestată generos pentru Muntenia (v. *Gl. Munt.*, s.v.) să fi contribuit în sandhi, la desprinderea vocalei [a] prin suprapunere cu prepoziţia: *duceau **a a**burat > duceau a burat*. Contextul din *Gl. Olt.* reprezintă o construcţie cu prepoziţia *la*, care a substituit prepoziţia *a* (*Făina **la aburat** o facem*), ilustrând parcursul conectivului moştenit, lat. *ad*, la nivelul dialectal al limbii române.

CĂLUŞÍRE

Cuvântul-titlu figurează în DA s.v. *căluş*, fără rezolvare etimologică, pe baza unei atestări din Tudor Pamfile, *Agricultura la români*, 1913, p. 25: *Micile proprietăţi se despart între dânsele prin haturi, sing. hat care poate fi urma unei singure brazde trasă cu plugul şi negrăpată* […]. *Tot hat se numeşte şi când nu e brazdă, ci o fâşie, şirincă îngustă de pământ. Prin părţile Moldovei de sus se numeşte şi mezuină, dorjincă, hotar sau mejă; în Ţara Românească i se zice **căluşire***.

MDA preia termenul, dar fără să procedeze la soluţionarea etimologică cuvenită în articolul corespunzător. În acest scop, propunem ca punct de plecare *căluş*, cu aceeaşi semnificaţie „petec de pământ rămas nearat între două brazde sau la capătul locului” cu multiple atestări în ALRR–Munt. şi Dobr., V, h. 602 / pct. 680, 763, 766–768, 787, 790, 795, 826. De la *căluş*, prin analogie cu termeni din acelaşi domeniu de referinţă (avem în vedere *moştenire* „pământ moştenesc, în proprietatea ţăranilor, înainte de împroprietărirea lui Cuza”), s-ar fi putut crea *căluşire*. Elementul de amplificare *căluş – căluşire* s-ar fi ataşat în condiţii de proximitate dintre cuvântul fără augment şi un altul a cărui structură să conţină segmentul final *-ire*. Ne-am oprit asupra unui lexem din terminologia agricolă rurală: *moştenire*. „Atingerea” practică şi verbală între cele două realităţi *căluş / moştenire* ar fi dus la uniformizarea terminală *moştenire / căluşire*. Ca argument, menţionăm faptul că *moştenire* figurează în *Gl. Munt.* / pct. 678, reprezentând o localitate din Argeş, ca şi punctul 680 din atlasul citat. Apropierea spaţială dintre dintre realităţile definite de cei doi termeni *căluş / moştenire* conferă plauzibilitate ipotezei. În plus, mai adaugăm un argument: crearea unei formaţii similare, probabil tot după *moştenire*, cu acelaşi semantism, înregistrată în *Gl. Olt.* / pct. 938: *strămoşire* (Mărgărit NCS, 208), analizabilă prin baza *strămoş*, prin suprapunere tot cu *moştenire*: *Puţul acesta este făcut din bunici şi străbunici. Vrem să-l avem de **strămoşire*** (Pestişani, sat Frânceşti, fost raion Gorj).

COJÍ

Semnificând „a bate pe cineva foarte rău”, verbul anunţat a fost atestat în Pârteştii de Jos – Suceava (LR, XI, 1962, nr. 6, 648): *Dacă mai faci o poznă, te **cojesc***. Cu acelaşi înţeles, termenul a fost consemnat pentru aceeaşi zonă (după DA

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

s.v. *coajă*). Relativ recent, verbul a fost atestat în aria sudică, dar cu alt sens, „a jupui un animal de piele (blană)” (Mărgărit 2014: 312). Denominativul *coji* conservă semantismul vechiului împrumut slav *coajă* < *koža* „piele”, aşadar, *te cojesc* „te jupoi (de viu), îţi iau pielea”, păstrat şi în expr. *a o lua pe* ~ [fig.] „a fi bătut”. Înregistrarea derivatului în nordul Moldovei reprezintă o confirmare a sensului etimologic al bazei. O altă atestare cu evoluţie de sens, *coajă* „vită slabă, numai piele (şi os)”, pledează tot pentru păstrarea înţelesului primitiv: *Avea ca avere câteva* ***coji de vacă****, nişte oiţe… Şez*. VII, 137. În privinţa, expr. *M-au cojit puricii* (Herz., Gher., id., *ibid.*) „mi-au făcut praf pielea (= *coaja*), m-au umplut de bubuliţe”, prin atestarea paronimului *coşi* (*ne-****au coşit*** *ţânţarii* – I. Creangă) pune sub semnul incertiudinii originea acesteia. Ipoteza a două etimologii diferite *coji* < *coajă* şi *coşi* < *coş* „bubuliţă” se complică prin posibilitatea suprapunerii *coji* / *coşi*, şi, prin urmare, a confuziei: cf. *supra*: *m-****au cojit*** *puricii*, cu potenţiala evoluţie la *a coşi* (v. CADE – Mold., Trans., Buc.).

COTREÁŢĂ

Semnificând „mătreaţă”, cuvântul-titlu a fost notat în ALRR – Munt. şi Mold., I, h. 1, MN / pct. 808, 824, 826, 829, 830, 833, 834. Neatestat până în prezent, *cotreaţă* s.f. a apărut, probabil, prin contaminaţie sinonimică între *coji* s.f. pl. tant., obţinut ca răspuns la aceeaşi chestiune, [91] *Cum zici la aceea albă care se scutură din păr când te piepteni?* menţionat în aceeaşi sursă şi pe aceeaşi hartă, pct. 757, 767, 768, 771, 772 şi în expr. *coji în cap* / pct. 770, 773, 779, *coji de cap* / pct. 716, în toate punctele cu semnificaţia „particule desprinse din pielea capului; mătreaţă” şi *mătreaţă*. La rândul lui, termenul simplu, ca şi compusul, continuă semantismul etimologic *coajă* „piele” < v. sl. *koža*, atestat în Muntenia, în numeroase expresii: *a o lua pe coajă* [cinva], *a-i da pe coajă* [cuiva], *a-i trage pe* ***coajă*** „a bate”, *a întări din* ***coajă*** „a răbda etc. notate în *Gl. Argeş* s.v.

CUPĂTÚIE

Cules din Morăreni, fostul raion Topliţa şi inclus în *Glosar reg.*, cuvântul anunţat semnifică „vas de o jumătate de litră”. Absent din dicţionare, *cupătuie* pare o formaţie analogică. Modelul ar fi fost paronimul *cănătuie*, diminutiv de la *canată* s.f. „cană”: ***Canata*** *din care beau apă* (Catană, *Poveşti*, I, 16) cu sensul special „cană mică de măsurat lichide” (Costinescu) (v. DA s.v.). Acelaşi semantism se regăseşte s.v. *cupă* „unitate de măsură pentru lichide, mai mare de o litră”: *Bea în toată sara o* ***cupă*** *de lapte dulce* – Creangă: *Poveşti* 27. Chiar dacă reprezintă măsuri variabile, domeniul de referinţă comun a favorizat atracţia analogică cu punctul de plecare *cănătuie* / *cupă* şi rezultatul *cupătuie*, alături de *cănătuie*. Ca răspândire, ambele vocabule au curs în aria nordică.

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

DETÓRI

Neatestat până în prezent, *detori* s.m. pl. figurează într-un descântec, cules din Maramureş, pentru redobândirea manei la vaci: *„– Unde mereţi voi, nouă **detori** / Nouă strigoi?” / „Noi mergem la…” / Sângele să i-l bem, / Carnea să i-o mâncăm / Tare să o săgetăm!” / Voi mereţi în lume, / Păstă lume* (Papahagi 1925: 148/21). Secvenţele *Nouă detori / Nouă strigoi* pot fi corelate cu altele similare: *Nouă deochetori…* Paralela relevă, indubitabil, relaţia *deochitori / detori*.

Chiar în această variantă, drastic redusă, dată fiind reluarea sinonimică **strigoi** din text, *detori* poate fi recunoscut şi chiar reconstituit, fără risc, prin confruntare cu texte similare: *– Taci, Mihai, nu te cânta, / Nu te văita, / Că eu pe toţi oi striga / Tăte iroasele, / Şi vântoasele / Şi moroii / Şi strigoii / Şi **deochetorii*** (*id. ibid.*, 129/39).

Cu siguranţă, necesităţile metrice ale versului popular au determinat redimensionarea corpului fonetic mult prea greoi, *deochetori*.

Am semnalat termenul pentru a sta în atenţia DLR care nu l-a valorificat, deşi sursa în care l-am reperat figurează în materialul bibliografic aferent.

DEDEOCHETÓRI, DEDEOCHEÁ

Ca nume de agent, cuvântul-titlu reprezintă o formaţie inedită, absentă din dicţionare sau glosare: *Înainte i-o ieşit, / Muroi / Cu muroaie, / Strigoi / Cu strigoaie / Luotori / Cu luotoare / **Didiochitori** / Cu **didiochitoare*** (Papahagi 1925, 126/4). Prezenţa derivatului în DLR ni se pare absolut firească, de vreme ce baza derivativă a fost deja înregistrată, ce-i drept cu o etimologie discutabilă *de* + *deochea*. Analiza indicată nu se motivează, după cum putem constata prin compararea celor două verbe sinonime: *deochea – dedeochea* analizabile prin *deochi*, respectiv, *dedeochi*.

FINÍT

Cu înţelesul „sfârşit, final”, termenul apare în textele dialectale culese din Muntenia: [La naştere] *moaşa şade cu mine aici până la **finit*** (TDM I, p. 174, pct. 690, Oarja, Argeş). *N-am mai stat până la **finit*** (TDM I, p. 373, pct. 777, Plosca, Teleorman).

Finit reprezintă o formaţie specifică vocabularului dialectal din zona amintită, creată prin analogie cu sinonimul preexistent, *sfârşit*. Contextul de ocurenţă al noului lexem fiind, exclusiv, expresia *până la finit* (cf. *până la sfârşit*), acesta rămâne condiţionat de cadrul în care a apărut, fără să aibă autonomie lexicală până în prezent. El constituie un regionalism, realizat prin indigenizarea unui neologism, *fine*, sub atracţia sinonimului din lexicul tradiţional al graiului şi al limbii comune care a impus uniformizarea secvenţei finale: *sfârşit – finit*.

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

LUCÉNII

Cuvântul-titlu se întâlneşte într-un bocet din Maramureş, pe care, pentru relevanța acestuia, îl reproducem integral: *Vai, puiuț, dragu tatii, / Vai, bine te-ai însurat, / Fată din sat n-ai luat, / Da din poarta ceriului / Pe fata-mpăratului. / Soarele ți-i nănaş mare / Şi luniţa, nănăşiţa, / Găinuşa socociţa / Şi fuşteii fecioreii / Şi stelile fetile / Şi* ***lucenii*** *gordoneii* (*Antologie, Folc. Maram.* 225/195).

Dat fiind contextul în care apare, termenul nu ridică probleme de identificare. Anturajul cosmic: *luna* (= *luniţa*), *stelele*, prefigurează astrul enumerat ca pluralitate, pe care, de altfel, textele folclorice similare îl confirmă: *„Hei, sorucă d'Anchilie / 'Mpleti colaci de cununie!" / „– Eu, frate, n-oi împleti / Până tu că ți-i chema, / Nănaş mare / Sfântu Soare, / Cuscrii /* ***Lucefenii*** */ Şi druştele / Stelele* (Papahagi 1925, 119/15).

În *lucefenii* recunoaştem o variantă regională cu hipercorectitudine, deja semnalată şi comentată: „Forme ca *luceafăn*, explicabile prin reacția hipercorectă la rotacism, atestă indirect prezența acestui fenomen în aria la care ne referim [Maramureşul] într-o epocă anterioară" (*Dialectologie*: 161). Redimensionarea formei refăcute, *lucefenii* în *lucenii*, prin haplologie, se explică având în vedere necesitățile metrice ale versurilor, rezolvate satisfăcător datorită structurii silabice relativ armonioase, 3 silabe egale din totalul de 4: lu-ce-fe-nii. Precizăm că în DLR nu figurează nici *lucenii* şi nici *lucefenii*, deşi sursa în care au fost reperate cele două variante se regăseşte în bibliografia dicționarului.

MĂRGINÍU

Adjectivul, derivat de la *mărgean* s.n. „coral" semnifică „de culoarea mărgeanului": *Când o vezi te bagă-n boale, / Cu tulpanu* ***mărginiu****, / Cu catrința până-n brâu* (Suceava, *Şez.* I, 48). Nu figurează în dicționare, motiv pentru care îl semnalăm.

MERTÍȚĂ

A fost identificat într-o baladă populară din Muntenia: *Babă slabă şi-nfocată… / Şi de Dumnezeu uitată / De ți-i murgu de vânzare / Să-ți dau bani, / Să-ți dau parale… / Să-ți dau galbeni cu poala / Parale cu* ***mertița****…* (FOM, III, 797).

Presupunem că termenul semnalat a apărut în urma unui proces de contaminație între termeni aparținând aceleiaşi sfere semantice: a unităților de măsură pentru cereale: *mertic* + *baniță*.

RĂPI, A VENI ÎN ~

Prin nord-vestul Munteniei a fost atestată expresia *a merge* (sau *a veni, a fugi*) *în răpi* (sau *în răpile ale mari*) „a merge repede, a alerga, a goni" (v. DLR s.v.) fără să i se stabilească originea.

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

Culegerile de texte dialectale, cele mai recente oferă unele sugestii în această privință.

În TDM II, p. 542, pct. 732, Lunci, Buzău, într-o relatare despre o inundație apare o exprsie similară: *M-am liberat… când a fost potopu ăla mare… m-am dus… avea tata oleacă de stână… şi m-a prins ploaia aea mare, aca cu potopu… Am plecat pe cal şi la un moment dat* ***venea râpile*** *să m-acopere cu cal cu tot… **pornise** aşa **râpile** din coastă… venea aşa cu brazdă cu tot… şi pân-aicea, la genunchii calului, să nămolea calu… M-am lăsat pă drum… pă drum tot aşa, gata **să fugă râpele** să mă-nămolesc cu cal cu tot…. În fine, am reuşit să ies în şes, în vale, pâraieşele de pe coaste se-ntâlneau aici… pârâu şi-n partea asta şi-n partea aslalantă… pârâu.*

În DLR s.v. *râpă* se indică un sens regional „albie, matcă” dintr-un punct unic (Limanu, Mangalia, cf. ALR I 422/930). Un sens apropiat înregistrează şi *Dicționar dialectal*, vol. IV P (Prasadică) – T, publicat la Chişinău, s.v. 10° „vale adâncă, în care este o apă curgătoare ori prin care se scurge apa de ploaie; năruitură mare”; s.v. 13° „albie a unui râu; apa de ploaie mai mare decât un pârâu”: *mergea râpa, gârla*, verbul conservând sensul arhaic „a curge”.

Într-o anchetă dialectală efectuată în 1996, în localitățile cu populație românească din Cazahstan, V. Pavel a notat în satul Moldovanskoe accepția discutată de noi: *râpă* „râu, vale cu apă curgătoare”: *Pânza pentru cămeşi o zoleau şi ghileau la* ***râpî*** (*Cercetări*, p. 129).

Presupunem că *răpi* din expr. *a veni în ~, ~ ~ le ale mari* reprezintă o deviație a termenului *râpi*. Sensul este figurat, sugerând impetuozitatea fenomenului natural. Nu este exclus, ca în timp, expresia originară *a veni în râpi* să nu fi fost înțeleasă suficient, prin supremația sensului fundamental „coastă abruptă de deal, surpătură de pământ făcută de teren” şi atunci să se fi refăcut în *răpi*.

RĂÓT

Preluat în DLR dintr-un descântec cules din Argeş (*Cocoşii cântară,* ***răot*** *şi venin mâncară. Eu rămăsei uşor ca ş-un bujor – Şez.*, VII, 93), cuvântul-titlu dispune, în sursa citată, de indicația etimologică „de la *rău*”. Mult prea îndepărtată, respectiva indicație poate fi apropiată şi raportată la termenul „tutelar”, cel de la care s-a desprins prin falsă interpretare şi analogie. Avem în vedere ***rău****tate*, cu multiple accepții înregistrate în dicționarul-tezaur, dintre care menționăm: „boală, îmbolnăvire” (*S-a pus* ***o răutate*** *pe stomag* ALR I 125/592 – v. DLR s.v. III.3.), dar şi „faptă rea, nelegiuire”, în varianta învechită *răotate* (v. DLR s.v.) cu o frecvență ridicată în secolele de început ale culturii române: ***Răotate*** *păru Domnului că făcu aceasta* PO 131/19 (v. DLR s.v.). *Tocmiră pe nişte făcători de* ***răotăți*** *Moxa* 396/8 (id., *ib.*). Analiza derivatului (*rău* + suf. *-ătate*) relevă modelul *drept* + suf. *-ătate*, părțile corespunzătoare ale termenului comparabil: *dreptate*. Separarea ulterioară

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

urmează îndeaproape modelul primar, redimensionat *dreptătate* > *dreptate*, prin urmare, *răot* + suf. *-ătate*.

SPLINĂTÚRI

În *Glosar reg.* figurează cuvântul-titlu *splinături* s.f. pl. „boală la oi". A fost înregistrat în localitatea Pârâul Plutei, fostul raion Târgu-Neamț, DLR l-a preluat în inventarul său lexical stabilindu-i etimonul: *splină* + suf. *-ătură*. De regulă, afixul se ataşează temelor verbale (Pascu 1916: 62). Prin urmare derivatul ar trebui pus în legătură cu verbul de la care ar fi descins: *însplina*: *Nu s-a gătit încă de plecare, din pricină că ori nu poate prinde boii ori că vo ghită i* ***s-a însplinat*** (Jipescu, *Opincaru*, 148). Întrucât *însplinătură* prezenta un corp fonetic greoi, s-ar fi ajuns la redimensionare prin îndepărtarea prefixului, procedeu uzual la nivel dialectal: *splinătură*.

STUMBRÉŞTE

Ca verb reflexiv se întâlneşte într-un colind: *Sub frunza măruntă, / Jos umbra rotundă / Dar sub coama lor / Cine-mi* ***se stumbreşte****? / Trei oşti ungureşti / Şi trei româneşti* (Mihail Lungianu, Brezaia (Schiță de Crăciun) în *Şez.* XXIII.

Verbul neinventariat în vreo lucrare lexicografică a fost creat, după toate aparențele, prin contragere din expresia *sta a umbră*, în variantă primară, din punctul de vedere al prepoziției, devenită, probabil, într-o etapă intermediară **st-a umbră*, prin disimilare, aglutinare şi preluare ca radical, **stumbră* > *stumbri*. În situații asemănătoare, *sta a soare*, prepoziția a fost absorbită de numele în postpoziție devenind împreună bază derivativă: *asoare* > *asori*. Pentru *sta a umbră*, impedimentele s-au rezolvat etapizat: 1. *sta a umbră*; 2. *st-a umbră* > 3. *stumbră*.

STURICHÍŞ

Cu înțelesul „pădure tânără şi deasă, desiş", cuvântul-titlu figurează în *Gl. Munt.*, DGS III. DLR a înregistrat termenul ca regionalism, considerând „etimologia nesigură; cf. *stufiş*". În acelaşi sens, propunem, pe baza apropierii de formă, dar şi de sens, corelarea *sturichiş* – *stuhăriş*, ca var. regională pentru *stufăriş* „desiş, mulțime de stuf". Menționăm că varianta fonetică a fost atestată în opera lui Tudor Pamfile (originar din sudul Moldovei: Tecuci), dar şi la V. Voiculescu, provenind din nord-estul Munteniei, ori la Z. Stancu, originar din Teleorman: *Trebuie tăiat şi adus la mal* ***stuhărişul*** (*Desculț*, 1952, 508) (v. DLR s.v.). Dacă acceptăm posibilitatea unei metateze (**sturăhiş*), a unei asimilări regresive (**sturihiş*) şi a modificării laringalei *h* în velară (cf. *Gl. Munt.*, *hoinări* > *coinări*), afectate în continuare de vocala palatală, atunci acceptăm şi rezultatul *sturichiş*. Semantic, schimbărilor din complexul sonor al termenului le corespunde

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

o extensiune de sens, întrucât, „pădurea tânără şi deasă”, *p. ext.*, ca mod de prezentare, amintea *stuhărişul*. Pentru *sturichiş*, DLR înregistrează şi subsensul „tufiş”, ilustrat cu un text din scrierile lui M. Lungianu, originar din Argeş: *Fără să mai şază mult pe gânduri, se desculță repede-ntr-un* ***sturichiş*** *şi dă năvală-n lac la oaie* (*Clacă*, 144). Faptul ni se pare semnificativ, deoarece înțelesul de bază consemnat în DLR, fără exemplificare, a fost înregistrat recent în *Gl. Munt.* Pe baza unei atestări din acelaşi ținut: – *Intram într-o pădure,* ***sturichiş*** (AFLR / pct. 682, Cetățeni, jud. Argeş).

ŞIREÁDĂ

Despre termenul menționat la A. Pann, editorul I. Fischer face mențiunea *n-am putut stabili sensul acestui cuvânt* în nota următoarelor versuri: *Domnii şi-mpărații / Mă pun la paradă / Pe uliți* ***şireadă*** (*Opere*, II, ESPLA, 146). Fiind vorba de o discuție figurativă între un brad şi un tei, spusele aparținând celui dintâi, corelarea cu *şir, şirag* pare firească. Cu siguranță, este vorba de un hapax legomenon, creat de autor strict contextual, pentru a rezolva o exigență de versificație.

ŞOÁLA, M-AM DAT DE-A ~

În *Gl. Munt.*, mai apoi preluat în DGS III s.v., termenul *şoală* cu sensul „soră de cruce; surată”, a fost notat şi în expresia *m-am dat de-a* ~ „m-am făcut surată” (pct. 675, Nucşoara, Argeş).

Surată, la rândul lui, cu înțelesul „prietenă”, considerat în DLR „învechit şi popular”, figurează în volumele TDM I–III, în expresii corespunzătoare:

a se da de-a ~ „a se face surată cu cineva”: *La Rusale să face colaci, păpuşi din făină şi* ***să dă de-a suráta****. Fiecare ia păpuşa, de exemplu o fată a ei şi alta a ei şi dup-aia se dă: dă… p-a ei în mână la fata ailantă şi fata ailantă în mână şi zice:*

– „Na, ***surată****, dă-mi* ***surată****, pân' la anu tot* ***surată****”* (TDM I, p. 47, pct. 675), *a da de surată*: *Când* ***dăm de suráte****, a doua duminică după Moşi, or mă duc eu la* ***surata****, or* ***surata*** *vine la mine… şi* ***dăm de suráte*** *cu ce-avem şi ea vine cu vasele ei şi eu cu-ale mele şi ea-mi dă p-ale ei şi eu-i dau p-ale mele:*

– „Ții surătă pân la anu?”

– „Țiu surată pân la anu (TDM I, p. 130, pct. 684).

A da de-a ~, ~ de ~ înseamnă că schimbul de obiecte dintre partenere consfințeşte relația, statutul lor (în calitatea anunțată: *dăm de-a surata*), cu scopul de a marca începutul ligaturii de tip special: *a fi surate*.

Termenul *şoală* pe care îl prezentăm, apare într-un context similar, cu schimbare de diateză: *mi-am dat de-a* ~, pentru că unul dintre sensurile lui este „surată”, celălalt „verişoară”. P. Coman, în *Glosar dialectal* l-a înregistrat ca arhaism pentru zona Muscelului. Peste câteva decenii, el este atestat ca specific ținutului Argeş (v. LR, VIII, 1959, nr. 3, p. 65).

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

I. Scurtu (1966, p. 150) prezintă *şoală* „surată, verişoară, prietenă” ca sinonim pentru *vară a treia*. El îl explică apelând la graiul copiilor, pentru care îl consideră specific, putând fi „scurtat din *verişoară*”. Adăugăm că forma cea mai potrivită pentru segmentarea cuvântului ni se pare var. *verşoară*, creată prin sincopa vocalei [i]. Forma este atestată generos în ALRR–Munt. şi Dobr., II, h. 132 / pct. 848, 863, 868, 895, 896, 899 şi în NALR–Olt., MN, plş. 16, pct. 907: *Mă jucam cu Soltănica, tot o* ***verşoară*** *d-a mea* (AFLR, pct. 809, Pietroşani, jud. Teleorman). Complexul sonor *verşoară* devine uşor separabil în două unităţi (*ver/şoară*), dintre care prima neglijabilă (cf. cazul similar *mentează* < *fer-/mentează, Gl. Munt.*). Substituirea de sunete [r] / [l], *şoară* > *şoală*, în rostirea infantilă, nu ridică probleme.

Pentru expresia *m-am dat de-a* ~ în Oltenia este atestat recent un verb reflexiv corespunzător: a se (în) *văruici* „a se prinde de veri”, consemnat de D. Bărbuţ în *Dicţ. olt.* (1990), reţinut, la începutul secolului al XX-lea (1913) de I. Boceanu în *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*, cu acelaşi sens „a se face văr cu cineva ([despre copiii] în prima luni după Duminica Tomii”). Obiceiul corespunzător figurează în textele dialectale culese din Oltenia: *La trei marte după Paşti… la noi să* ***zice-nvărucit****. Atuncea luăm fetele, băieţii, mamele, ruşim oauă… seara să face horă. Să duc fetele fac un cerculete de salcă şi-n cerculetele ala… să duc la ţuţuroi / Ş-ia cerculetele-n mână şi-n mijlocu cerculetelui pune ouă*. Şi trec două fete şi zice una.

„– ***Eşti vărucă*** *pân la moarte?”*

Da aialantă zice.

*– „****Sânt vărucă****, sunt”*

„– Da de la moarte-ncolo?”

–„Care şi[*]-ncotro”: (TDO: p. 278, pct. 964, Poiana Mare, Iablanița, Vânju Mare).

A se face veri, a se prinde veri (băieţi sau fete) nu presupune obligativitatea gradului de rudenie, ci dobândirea lui prin practicarea obiceiului discutat. De altfel, *văr*, în graiurile dacoromâne sudice este o formulă uzuală de adresare semnificând şi „prieten, tovarăş”: *Când am dat cu ciocanu… ca când îi iei gâtu la găină, aşa curgea sângele. Dacă l-am lovit bine-n vân-aia nici n-ai timp să te scoli, vine sângele peste mine grămadă… Fac o… foaie de porumb cevaşilea aşa lată frumos, si… leg cu tei sau cu sfoară… ca să să oprească sângele şi dup-aca-i dau drumu”: du-te,* ***vere****, cu el unde vrei”* (TDM III, p. 466, pct. 821, Crevedia Mare, Ilfov).

VISĂRÓS, PĂRERÓS

Pentru cel dintâi adjectiv variabil din titlu, *visăros*, după DLR, „înv.” şi semnificând „care este plăsmuit de imaginaţie” în sursa citată găsim analiza *visa* +

[*] Am respectat grafia volumului, în ciuda faptului că este vorba de forma pronominală arhaic-învechită *careşi*, în timp deglutinată în secvenţe de felul *care şi-ncotro*.

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

suf. *-ăros*. Dacă urmărim fragmentul ilustrativ constatăm că se impune un adaos explicativ în glosă, iar, în conformitate cu acesta, rectificarea bazei derivative: *Istoricul acesta nici au zis, nici să poate din adeverința istoriei a să înțelege; fără numai din **visăroasă** şi **păreroasă** tâlcuirea lui Malenberg* (Cantemir, *Hronicul*, 264). Adjectivul apare într-o secvență copulativă unde cele două părți prezintă similitudini ca derivate ale unor baze nominale, la origine forme verbale de infinitiv, *visare*, respectiv *părere*. Cu alte cuvinte, *visăros* se explică prin analiza *visare*, „predispus la ~" + suf. *-os*, ca şi *păreros* < *părere* + acelaşi derivativ. În definiția primului derivat am adăuga după *„imaginație", „visare"*. De altfel în SDLR figurează analiza pe care o propunem şi pe care DLR a respins-o. Poziția DLR este greu de explicat şi în privința neincluderii celui de al doilea derivat în corpusul de termeni pentru litera corespunzătoare. Sensul acestuia ar fi „părelnică".

ZĂIBĂREÁLĂ

Cuvântul provine din pct. 851, Făcăieni, jud. Ialomița, fiind înregistrat în anchetele pentru ALRR–Munt. şi Dobr. Este substantiv colectiv şi semnifică „struguri mici, nedezvoltați": *S-a mănat* [strugurii], *s-a făcut **zăibăreală***. Analiza minimală relevă atât baza derivativă *zaibăr*, cât şi formantul *-eală*, în acest caz cu valoare colectiv – depreciativă „totalitatea strugurilor piperniciți, cu boabe subdezvoltate". Pentru sensul peiorativ al derivatului pledează şi verbul din text, *s-a mănat*, care anunță calamitarea viței-de-vie, cunoscută în aria sudică sub numele *zaibăr* (v. *Gl. Munt.*, DGS III s.v.), „soi de viță-de-vie nealtoită" (cf. germ. *Seiber*).

Ca derivat, *zaibăreală* se explică prin „productivitatea sufixului şi capacitatea acestuia de a crea cuvinte noi […], evidentă în faptul că multe dintre derivate au rezultat prin «uzurparea» celor existente a căror tranşă finală apare modificată în *-eală*" (Mărgărit 2009: 166). Textele dialectale culese din Muntenia, în ultimul timp, oferă spre încredințare astfel de cazuri: *ciubucăreală* în loc de *ciubucărie* [la construcția casei] „ornamente în partea de sus a zidurilor": *Ş-acilea vine şi-i face* [casei]; ***cârâială*** s.f. „rest inutilizabil de la prepararea săpunului în gospodărie": *Adunătur-aia stricată de la untură, **cârâial**-aia… aia rămâne la fund* (*Gl. Dobr.* / pct. 874, Somova, Tulcea), în loc de *cârâie* (v. DA s.v.); ***ciubucăreala** pe sus… sus la streaşină* (*Gl. Munt.* / pct. 806, Talea, Prahova); *socreală* „petrecere la socrii mici, în timpul nunții sau a doua zi după nuntă" (*Gl. Munt.* / pct. 692, Hulubeşti, Dâmbovița), pentru *socrie* (*ibid.* / pct. 713): ***Socria** este luni dă dimineață* (Predeal-Sărari, Prahova); ***unsealâ*** s.f. „grăsime, unsoare": *Curăț cartofii şi-i fierb… bag **unsealâ**-n ei, uleu* (*Gl. Munt.* / pct. 671 Boişoara, Vâlcea), ca substitut pentru *unsoare*.

În analiza ultimului derivat se poate identifica numele-bază derivativă *uns* şi afixul *-eală*, prin excelență recunoscut ca un sufix specializat pentru combinațiile cu teme verbale (Ciobanu 1960: 129–139). Cu toate acestea, unii autori consideră că *-eală* poate fi selectat de baze nominale şi, în consecință, creează substantive. Ciobanu 1960: 131 consideră că derivatele următoare constituie astfel de cazuri:

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

băială s.f. „necaz, supărare” poate fi raportat la numele *bai*, dar numai atunci când este implicat în expr. *a avea* ~, prin urmare din contextul verbal s-a preluat, exclusiv, nucleul nominal; *cămăşuială* < *cămăşuie* „strat de piatră dezagregată care înveleşte maşinile din cariere”; *dinteală* < *dinte* din compusul *spată cu dinteală*; *negureală* < *negură* „pâclă”. Exemplele citate pot beneficia şi de o altă interpretare: *băială* provine din nucleul nominal al unui ansamblu verbal, calificat de Coşeriu 2005, 41, „solidaritate lexicală” ceea ce presupune că, în afara contextului menționat, *bai* nu deține competența derivării cu un derivativ verbal; *cămăşuială* poate fi analizat prin verbul *cămăşui* „a acoperi un element de construcție cu beton, mortar etc.” (v. DEX s.v.); fără dificultate, la rândul lui, *negureală* nu ridică impedimente în corelarea cu verbul *negura* (v. DA s.v. *înnegura*); *dinteală* din structura *spată cu dinteală* s-ar explica, din punctul de vedere al creării, prin analogie cu unele materiale din terminologia războiului de țesut: *năvădeală* „totalitatea firelor folosite pentru *a năvădi*”, *urzeală* „fire de lână, bumbac, cânepă utilizate la urzit”; *băteală* „totalitatea firelor urzite, năvădite, bătute cu spata”. Acestea ar fi putut determina apariția formației lexicale *dinteală*. *Glosar reg.* 42 atestă derivatul *îndinteală* „fir scăpat din țesătură (mai exact din spată)”, cules din fostul raion Vatra Dornei, pentru a cărui explicație raportarea la compusul *fir în dinte* devine plauzibilă.

Alături de exemplele de mai sus, *zăibăreală*, separabil în *zaibăr* şi afix, ar fi apărut prin substituția tranşei finale a altui potențial derivat preexistent: **zăibărie* „cantitate mare de *zaibăr*”, cu alte cuvinte producție nesatisfăcătoare sub aspectul bobului de struguri, inferior dimensional, dată fiind calitatea viței de vie (nealtoite).

Valoarea colectivă a sufixului *-eală*, de altfel, constituie o particularitate a graiurilor munteneşti, desprinsă din numele de acțiune corespunzător: *şipcuială* „acțiune prin care se fixează *şipcile* pe scheletul de lemn al casei țărăneşti”. Faptul că operația presupune montarea unei multitudini de şipci a determinat conturarea pluralității pentru accesoriile respective: *După grinzi să bate* ***şipcuiala*** (*Gl. Munt.* / pct. 695 Brăneşti, Dâmbovița).

IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.

Antologie, Folc. Maram. = *Antologie de folclor din județul Maramureş*. Vol. I. *Poezia*. Redactor-responsabil Ion Chiş Ster. Baia Mare [f. e.] 1980.

ALRR–Munt. şi Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, Bucureşti, vol. I–III, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 1996–2001; vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 2004; vol. V, de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, 2007.

Bărbuț, *Dicț. olt.* = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, 1990.

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)

CADE = I. Aurel Candrea – Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicţionarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1926–1931].

Ciobanu 1960 = Elena Ciobanu, *Sufixul* ***-eală***, în SMFC, vol. al II-lea, p. 129–139.

Cercetări = *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel. Bucureşti [f.e.] 2000.

Coman, *Gl.* = Petre Coman, *Glosar dialectal*. Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeria Naţională, 1939 (Academia Română, Memoriile Secţiunii literare. Seria III, tomul IX, Mem. 5).

Costinescu = Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesu*, Bucureşti, 1870.

Coşeriu 2005 = Eugen Coşeriu, *Limba română, limbă romanică*, Texte manuscrise editate de N. Saramandu, Bucureşti.

Dialectologie = *Dialectologie română* de Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977.

DGS = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, vol. III, Literele *P–Z*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965 ş.u.

Gl. Argeş = *Glosar regional Argeş* de D. Udrescu, 1967.

Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti, 1999.

Gl. Olt. = *Glosar dialectal Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, 1967.

Glosar reg. = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar regional*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1969.

Herz., Gher. = Eugen Herzog, Vasile Gherman, *Graiul dialectului mărginean*, în „Codrii Cosminului", 1924, p. 355–401.

Jipescu, *Opincaru* Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este şi cum trebuie să hie săteanu*. Scriere-n limba ţăranului muntean, Bucureşti, 1881.

LR = „Limba română", Bucureşti, 1952 şi urm.

Papahagi, Maram. Tache Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, 1925.

Pascu 1916 = Dr. G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti.

Şez. = „Şezătoarea". *Revistă pentru literatură şi tradiţii populare*, Fălticeni. Anul I, 1892 şi urm.

TDM, I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1987.

TDO = *Texte dialectale*. *Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1967.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti",
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
inst@lingv.ro

BDD-A31906 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:37 UTC)